

«ІСТОРИЧНІ РЕКОНСТРУКЦІЇ» ЯК ФОРМА КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті досліджено теоретичні аспекти проблеми історичних реконструкцій. Зокрема, проаналізовано використання понять «історична реконструкція», «шоу», «фестиваль», «жива історія» тощо, в контексті світового досвіду. Визначено деякі тенденції та перспективи розвитку фестивальних реконструкцій в світі. Звертається увага на те, що історичні реконструкції – це не лише засіб розвитку туризму та одна з форм організації дозвілля, але й шлях до конструювання або навіть маніпулюванню пам'яттю. Відповідно, робиться висновок про те, що здійснення історичних реконструкцій вимагає запровадження свого роду етичного кодексу, яким повинні керуватися організатори таких заходів.

Ключові слова: історичні реконструкції, індустрія туризму, туристична політика, політика пам'яті.

В статье исследованы теоретические аспекты проблемы исторических реконструкций. В частности, проанализировано использование понятий «историческая реконструкция», «шоу», «фестиваль», «живая история» и др., в контексте мирового опыта. Определены некоторые тенденции и перспективы развития фестивальных реконструкций в мире. Обращается внимание на то, что исторические реконструкции – это не только средство развития туризма и одна из форм организации досуга, но и путь к конструированию или даже манипулированию памятью. Соответственно, делается вывод о том, что осуществление исторических реконструкций требует внедрения своего рода этического кодекса, которым должны руководствоваться организаторы таких мероприятий.

Ключевые слова: исторические реконструкции, индустрия туризма, туристическая политика, политика памяти.

In the paper the theoretical aspects of historical reconstructions are studied. In particular, the analysis of the use of «re-enactment», «show», «festival», «living history» concepts is made, in the context of international experience. Some of the trends and prospects of rehabilitation of the festival reconstructions in the world are determined. Attention is drawn to the fact that historical reconstruction is not only a tool for tourism and a form of recreation, but also the way to construction or even manipulation of memory. Accordingly, it is concluded that the implementation of historical reconstructions requires the introduction of a kind of ethics code to guide the organizers of such events.

Keywords: historical reconstruction, tourism industry, tourism policy, politics of memory.

Постановка проблеми. Останніми роками в усьому світі спостерігається збільшення кількості різноманітних культурних заходів, незвичних фестивалів, рольових ігор тощо. Вони активно використовуються як частина стратегії розвитку туризму, економічного відродження, привертання уваги засобів масової інформації, залучення місцевого населення до різноманітних форм дозвілля. Багато країн витрачають величезні кошти саме на організацію фестивалів, які іноді притягують до себе сотні тисяч туристів. Такого роду заходи вимагають створення потужної інфраструктури, що повинна витримати справжнє

«нашестья» учасників, які нерідко утворюють масштабні поселення. Дійсно, актуалізація в такій формі історичної та культурної спадщини, здається, відкриває великі перспективи для просвітницької або, за старою радянською традицією, – так званої «культурно-масової роботи». З іншого боку, такі фестивалі та подібні заходи нерідко задумані як слідування запитам посткультури (з її «грою в реальність»). Почасти вони являють собою просте копіювання побаченого десь чиновниками від культури, які таким чином намагаються «іти у ногу із часом». Останнім часом усе частіше зазначені заходи підпорядковані комерційним цілям, і, на жаль, досить часто організуються людьми недостатньо для цього підготовленими, з упором на примітивні ефекти. Нерідко в Україні саме такі фестивалі (наприклад, етнофестивалі) називають «історичною реконструкцією». Але насправді чи можна так говорити? Якою мірою ми використовуємо світовий досвід у цьому випадку? Тим більше, що ці заходи часто дуже відрізняються один від одного, оскільки організуються на підставі різних принципів несхожими організаціями, проводяться в освітніх цілях або відкрито прагнуть лише до збільшення туристичної аудиторії.

Аналіз останніх джерел та публікацій. В українській та зарубіжній літературі, а також у спеціалізованих періодичних виданнях індустрії туризму загалом присвячена велика кількість дослідних робіт. В Україні дослідженнями індустрії туризму як складного економіко-соціального та культурного феномену займаються О. Любіцева, А. Парфіненко, та ін. Істотний внесок у розробку проблем організації та оцінки ефективності фестивалів та історичних реконструкцій у туризмі внесли американські, британські, німецькі автори Дж. Аттфілд, Дж. Болдуїн, Е. Брунер та ін. [7, 8, 9, 14]. Вивченням особливостей організації та проведення історичних реконструкцій займаються також російські науковці А. Биков, А. Нікольський, В. Хабаров [1, 4, 5, 6]. На нашу думку, прийшов час і українським ученим звернути увагу на такого роду проблеми. В якості джерел у даному випадку виступають повідомлення про різноманітні фестивалі, які містяться на сторінках засобів масової інформації, а також власні спостереження автора.

Метою статті є аналіз деяких теоретичних (зокрема, термінологічних) аспектів проблеми історичних реконструкцій, а також визначення тенденцій та перспектив розвитку фестивальних реконструкцій в Україні та світі.

Виклад основного матеріалу. Термін «історична реконструкція» можна визначити як відтворення матеріальної і духовної культури тієї чи іншої історичної епохи або регіону з використанням археологічних, образотворчих і письмових джерел [3]. Таким чином, під історичною реконструкцією ми розуміємо, насамперед, відновлення зовнішнього вигляду і конструкції об'єкта чи явища, засноване на його збережених фрагментах, залишках, і наявній історичній інформації про нього, за

допомогою сучасних методів історичної науки. Аналогічно визначається історична реконструкція процесів, подій, технологій і ритуалів. Таким чином, термін «історична реконструкція» нерідко на пострадянському просторі фактично ототожнюють з поняттям «історичне дослідження».

Історична реконструкція на пострадянському просторі переживає справжній бум, починаючи з 1990-х рр. Класичний приклад – реконструкція знаменитої Бородинської битви, яка за традицією проводиться в перший тиждень вересня на історичному полі на захід від Москви. Це – досить масштабне видовище, в якому беруть участь тисячі відповідним чином екіпірованих і натренованих людей (сотні кавалеристів, близько тисячі піхотинців, використовується кілька десятків гармат). На все це дивляться тисячі туристів, воно широко висвітлюється в ЗМІ. Подібні заходи стають істотним чинником формування історичних уявлень. Але якщо реконструкція Бородинської битви відбувається в суворій відповідності з наявними історичними даними, то багато інших «реконструкцій» являють собою плід творчої фантазії організаторів та учасників і виглядають як шоу. Відповідно, слід визнати той факт, що раніше історична уява звичайної людини формувала образи на підставі по суті канонічних текстів (підручники з історії, найбільш відомі художні твори та кінофільми), а тепер на неї починає істотно впливати імпровізація на полях «історичних реконструкцій». На жаль, ця ситуація залишається мало дослідженою в Україні. Поки «реконструкцією» займаються лише організатори туристичного бізнесу. Але, очевидно, такі заходи можуть і неодмінно стануть формою реалізації певної політики пам'яті. А значить, їх аналіз повинен здійснюватися і науковцями.

Тим цікавіше звернути увагу на європейський і світовий досвід організації історичних реконструкцій та підходи до розуміння цього явища. Тим більше, що кількість таких «історичних реконструкцій» зростає дуже швидкими темпами в усьому світі – у спеціально створених базах даних їх налічуються тисячі в усьому світі [23, с. 14].

Вже звернення до понятійного апарату виявляє – те, що в українській або російській мовах позначено двома словами, у Західній Європі та Північній Америці характеризується різними термінами, за якими стоїть різний зміст, а, відповідно, і самі заходи сприймаються по-різному. Зокрема, в західній літературі часто використовують термін «re-enactment event» (буквально – інсценування події, обставини), який розуміється як «захід з культурної спадщини», оскільки основною метою є представлення аспекту (місцевого) минулого культурного життя для широкої аудиторії [18, с. 22].

Суть цього напрямку, наприклад, може складати вивчення і застосування на практиці того ж військового мистецтва певної епохи. Багато необхідної інформації береться з джерел, які збереглися, дещо (елементи одягу) доопрацьовується людьми, виходячи зі здорового глузду. У результаті відбувається видовишне дійство, яке приваблює туристів.

Такі батальні сцени можуть розділятися на постановочні (для глядачів, кінофільмів, наукових експериментів і т.д.) і спортивні, де люди можуть оцінити свої сили та вміння. Саме тому, як доповнення до поняття «*reenactment event*» часто використовують слово «турнір» (що чітко орієнтує на спрямованість заходу).

Рис. 1. Фестиваль «Генуезький шолом», м. Судак, 2012 р.

Крім того, західні дослідники виділяють ще й так звану «*living history*» [17, с. 388] (буквально – «жива історія»), «експонати якої нерідко розташовані в музейному контексті і потрапляють до уваги на щорічних або приурочених до чогось святкуваннях (культурної спадщини) у конкретному місці» [18, с. 53]. «Жива історія» об'єднує матеріальні речі, діяльність, символи в одній інтерактивній презентації, мета якої – дати спостерігачам і учасникам подій відчуття того, що вони зробили крок назад в часі. Жива історія не обов'язково ставить за мету відтворення конкретної події в історії – більш важливим є відтворення історії культури. «Жива історія», на думку вчених, знаходиться на перетині таких дисциплін, як «експериментальна археологія» і «музейна педагогіка». Вона являє собою відтворення повсякденного побуту жителів якоїсь місцевості в певний історичний період, зазвичай у формі організації «музею живої історії» або проведення «фестивалю живої історії», а також уроків «живої історії» в школах. Тут важливо абсолютно все, починаючи від крою і зовнішнього вигляду одягу і закінчуючи автентичними рецептами кухні, поведінкою і мовою. Подібні заходи цікаві не тільки самим учасникам, а й глядачам, які можуть не тільки своїми очима подивитися на незвичайну історію своєї країни, але й долучитися до неї.

Таким чином, термін «жива історія» має досить широкі межі і може включати в себе те, що у нас позначено поняттям «історична реконструкція» (коли заходи будуються на сценаріях розважального характеру, але вимоги до таких сценаріїв все ж більш жорсткі).

Рис. 2. Бристольський ренесансний ярмарок, 2006.

Крім того, заходи, які на пострадянському просторі називають історичними реконструкціями, можна розділити на декілька категорій за іншими критеріями. Так, можна виокремити реконструкції подій (Бристольський Ренесансний ярмарок, Уайтхолл парад (Лондон)) реконструкції об'єктів (Запорізька Січ) реконструкції символічних дій і ритуалів (засідання Мальтійського ордена в музейному комплексі в Гатчині). Втім, вочевидь, навіть кількох окремих термінів, існуючих в англійській мові, недостатньо для позначення всього видового розмаїття. «Історичні реконструкції» можуть між собою дуже відрізнятися як за цілепокладанням, так і за характером відновлюваного матеріалу, оскільки додатково можна виділити світоглядні, поведінкові, технічні, матеріальні реконструкції і т.д.

Судячи з того матеріалу, який був у нашому розпорядженні, здійснення «історичних реконструкцій» в усьому світі пов'язане із взаємодією різних інтересів. Власне, вже у цьому можна бачити самостійну проблему. Зокрема, це виявляється в ході практичної організації «історичних реконструкцій». Так, дуже часто в положеннях про проведення фестивалів історичної реконструкції заявляється формат «жива історія» («living history»), але це нерідко є рекламним перебільшенням. Фестивалі історичної реконструкції, як правило, проводяться на кошти, що виділяються з бюджету адміністраціями міст, регіонів, а також на кошти спонсорів. У замовників заходів, відповідно, свої вимоги – для них важлива видовищність, розвиток туризму, залучення максимально можливої кількості туристів, зниження витрат за рахунок самоокупності заходу, а «справжність» не настільки важлива. На думку дослідників, вже це сприяє тому, що на рівні економічного підходу до організації фестивалю відбувається підміна понять «жива історія» та «шоу» [18, с. 40]. Замовники та спонсори фестивалю не готові оплачувати витрати на підготовку експерименту, їх не дуже турбує відповідність отриманого результату минулій реальності. Будь-яке шоу проводиться для глядачів – більшості з них також не потрібні дані науки та висока автентичність, адже

туристи прийшли відпочити і насолодитися подією. Саме тому на фестивалі формату «шоу» затребувані ремесла, які, по-перше, розуміються туристами, по-друге, відрізняються видовищністю процесу і досяжністю результату [18, с. 31].

Рис. 3. Приклад використання слів «реконструкція» та «шоу» в якості синонімів. Воєнно-історична реконструкція «Дасш Київ!», 2013 р.

Але навіть якщо виділити два підходи до історичної реконструкції – власне наукову реконструкцію (експеримент) і реконструкцію як вид дозвілля, що відрізняються за своєю метою і, відповідно, методами здійснення, то стає очевидним – провести в реальному житті демаркаційну лінію між ними іноді буває дуже складно. Досягти автентичності не так просто, швидше ми маємо стилізацію під реконструкцію. Природно, чим далі епоха – тим менше інформації, доводиться постійно робити припущення на основі наявних мізерних даних про те, чого не було, але могло б бути. Реконструкція часто зводиться до відтворення матеріальних речей (зброя, гроші, прикраси, одяг, вікна в будинках і т.д.), однак, є ще й інша її складова – володіння цими речами (вміння носити речі, фехтувати, танцювати і т.д.). Деякі дослідники вказують і на ще одну складову – широке і глибоке занурення у світогляд людей відповідної «епохи і регіону» [11, с. 23]. У зв'язку із цим виникає складне запитання: як зробити так, щоб залучені для дійства учасники відповідали цим високим вимогам?

Таким чином, нерідко ми маємо справу з відтворенням (моделюванням), яке зводиться до зовнішнього копіювання окремих елементів, в основному матеріальної культури, часто із застосуванням сучасних матеріалів і технологій. У цьому випадку частка автентичних технологій і матеріалів є незначною. Що ж до духовної культури та соціальної сфери, то спроби реконструкцій в цій сфері вельми складні і спірні, тому нерідко мають ігровий характер [10, с. 77]. У цьому контексті слід згадати і поняття «рівень достовірності» – набір критеріїв дійсності,

що визначає достовірність реконструкції матеріального об'єкту чи процесу на рівні джерел, матеріалів і технологій. Дійсно, існує проблема інтерпретації, розуміння джерела. Будь-яка реконструкція, створена на основі інтерпретацій фактів, не може бути «справжньою реконструкцією» в принципі. Тому будь-які заяви про «повну реконструкцію» певного об'єкту, події або ритуалу є не більше ніж реклама.

Слід зазначити, що рівень автентичності визначається різними оціночними критеріями. Наведемо таблицю визначення рівня достовірності матеріальних об'єктів, які запропонована В. В. Хабаровим [6, с. 13].

Таблиця 1.

Рівні автентичності

<i>Рівні автентичності</i>	<i>Типології</i>	<i>Матеріали</i>	<i>Технології</i>	<i>Рівень</i>
Копія, репліка, новоділ	1	1	1	3
Історична стилізація	1	1		2
Бутафорія	1			1
Образ (фентезі)				0

Відповідно, «копія» – це предмет, зроблений в тих же розмірах і за тією ж технологією, з таких же матеріалів, як і за часів існування речі. «Репліка» – предмет, зроблений, так само як і копія, але з урахуванням розмірів сучасного власника (наприклад, лицарські лати). «Новоділ» – предмет, зроблений за існуючими в науковій літературі типологіями, з історично вірних матеріалів, з відомих під час існування предмета технологій. «Стилізація» – предмет, що збігається по контурах з існуючими типологіями, з історично вірних матеріалів, із застосуванням сучасних технологій. «Бутафорія» – предмет, виготовлений або не з історично вірних матеріалів, але відповідний до існуючих типологій, або, навпаки, зроблений з історично вірних матеріалів, але не вірний за типологіями (технологія виготовлення не є важливою у цьому випадку) [6, с. 14]. Таким чином, наприклад, застосування сучасних технологій при історично вірних матеріалах перетворює історичну реконструкцію матеріального об'єкту в історичну стилізацію. Застосування сучасних матеріалів при використанні не автентичних технологій перетворює реконструкцію об'єкта взагалі на бутафорію, тобто створення предметно відчутної атмосфери шляхом імітації справжніх предметів.

У зв'язку з цим, слід визнати, що замість історичних реконструкцій найчастіше туристи спостерігають історичні стилізації або навіть бутафорію. І такі заходи було б правильніше називати не «історичною реконструкцією», а «історичною стилізацією» або «бутафорією». Але організатори ніколи не погодяться з цим, підміна понять стала ідейною основою самих заходів. На думку багатьох науковців і музейних працівників, масове використання копій і новоділів має небезпечну тенденцію – у свідомості суспільства зникає грань між поняттями

«оригінал» і «копія», стає рівнозначною презентація копії і оригіналу [22, с. 112]. Відбувається девальвація і дискредитація справжніх речей, пропадає бажання «відокремити зерна від плевел». Останнім часом популярні розмови про перехід від «достовірності речі» до «справжності досвіду», але про який досвід можна говорити, якщо він формується під час перегляду таких «історичних реконструкцій»?

Рис. 4. Військово-історична реконструкція Бородинської битви. 2010 р.

Незважаючи на певну критику сутності історичних реконструкцій, одночасно слід погодитися з твердженнями про важливість проведення подібних заходів для місцевого населення і місцевої культури. Історично склалося, що фестиваль – це час святкування, релаксації і відновлення сил після періоду важкої роботи. Суттєвою функцією таких заходів є консолідація місцевого співтовариства, культивування позитивних героїв і продовження традицій. Очевидно, що історичні реконструкції подій дійсно виконують деякі з цих функцій. Дослідники Д. Пікард (D. Picard) і М. Робінсон (M. Robinson) також вважають, що історичні реконструкції, як і їх прообрази в минулому, «є складними нашаруваннями соціальної реальності», що не тільки відзначають єдність людей, а й дають можливість «врятуватися від сучасності» через театральне дійство (що можливо, тільки коли в ньому беруть участь багато людей) [21, с. 70]. Так, Е. Брунер (E. Bruner) вважає, що «жива історія» може бути хорошим способом дізнатися про минуле [9, с. 406]. Цю думку поділяють і такі дослідники як Б. Гудакр (B. Goodacre) і Г. Болдуїн (G. Baldwin), які вважають, що автентичність (справжність) не повинна бути бар'єром для розуміння «головної істини» про минуле [14, с. 73]

Дійсно, багато людей бажають долучитися до історії саме для того, щоб зрозуміти основи минулого і на цій основі побудувати вектори свого майбутнього! У зв'язку із цим, слід знову повернутися до «політики пам'яті». Новітні політичні та психологічні технології дозволяють цілеспрямовано формувати громадську думку, маніпулювати суспільною свідомістю за допомогою історичного знання та історичної пам'яті, які в

цьому випадку сконструйовані із заздальгідь заданою метою, за допомогою спеціально відібраної інформації, щоби впливати на емоції, мотиви, мислення і поведінку людей. Історична пам'ять може бути використана для підтримки стабільності у суспільстві або, навпаки, вона здатна спровокувати конфлікти. Історичне знання – потужний засіб соціального впливу. Воно володіє великим потенціалом, тому його вмiле використання здатне впливати на ідентичність окремої людини або групи, змінювати зміст свідомості, коригувати соціальну поведінку і т.д.

Висновки. Таким чином, історичні реконструкції – це не лише засіб розвитку туризму та одна з форм організації дозвілля, але й шлях до конструювання або навіть маніпулюванню пам'яттю. З одного боку, виникає питання, хто здійснює або має здійснювати (і взагалі, чи це потрібно) певний контроль за ними, адже в іншому випадку подібні фестивалі і шоу з елементами історії будуть розвиватися стихійно, а ефект, який вони можуть давати буде непередбачуваним. З іншого боку, виникає питання професійної, етичної та ін. відповідальності за здійснення певної політики у сфері реконструкції, оскільки історія – спільна людська спадщина. Саме тому, на нашу думку, до проблеми «фестивальних реконструкцій» слід залучати широке коло фахівців з різних галузей науки, а здійснення такої політики має перебувати під контролем різноманітних структур громадянського суспільства. І, звичайно, здійснення історичних реконструкцій вимагає запровадження свого роду етичного кодексу, яким повинні керуватися організатори таких заходів, інакше гра з образами та поняттями може стати для історичної пам'яті фатальною.

Використані джерела:

1. Быков А. Историческая реконструкция. Проблемы и решения / А. Быков. – Режим доступу: http://www.goldenforests.ru/library/misc/bykov_rekonstrukciya.html
2. Галкина Т. В., Петунина О. О. Краткий словарь музейных терминов / Т. В. Галкина, О. О. Петунина. – Томск, 2004. – 16 с.
3. Историческая реконструкция. – Режим доступу: http://ru.wikipedia.org/wiki/Историческая_реконструкция/
4. Колчин Б. А., Макарова Т. И. Древняя Русь. Быт и культура / Б. А. Колчин, Т. И. Макарова. – М.: Наука, 1997. – 368 с.
5. Никольский А. Б. Методологические проблемы исторической реконструкции / А. Б. Никольский. – Режим доступу: <http://www.newchrono.ru/prcv/doklad/methodology.htm>
6. Хабаров В. В. Реконструкторам о реконструкции / В. В. Хабаров // Реконструкция исторического костюма: Сб. м-лов Fashion-блока XV Международного фестиваля 'Зиланткон'. – Казань, 2006. – С. 8–16.
7. Attfield J. *Wild Things: The Material Culture of Everyday Life* / J. Attfield. – London: Berg, 2000. – 336 p.
8. Bowdin G. *Events Management* / Edited by: Bowdin, G., McDonnell, I., Allen, J. O'Toole, W. Oxford, 2001: Butterworth-Heinemann. – 536 p.
9. Bruner E. M. *Abraham Lincoln as authentic reproduction: A critique of postmodernism* / E. M. Bruner. *American Anthropologist*, 1994. – №96. – P. 397–415.
10. Carnegie E. 'It wasn't all bad': Representations of working class cultures within social history museums and their impacts on audiences / E. Carnegie. *Museum and Society*, 2006. – №4. – P. 69–83.
11. Caillois R. "The sacred as transgression: Theory of the festival" / Caillois, R. Chicago, 2001: University of Illinois Press. – 140 p.

12. Crang M. *Living history: Magic kingdoms or a quixotic quest for authenticity?* / M. Crang. *Annals of Tourism Research*, 1996. – №23. – P. 415–431.
13. De Bres K., Davis J. *Celebrating group and place identity: A case study of a new regional festival.* *Tourism Geographies*, 2001. – №3. – P. 326–337.
14. Goodacre B., Baldwin G. *Living the Past: Reconstruction, Recreation, Re-enactment and Education at Museums and Historical Sites* / B. Goodacre, G. Baldwin. London: Middlesex University Press, 2002. – 224 p.
15. Handler R., Saxton W. *Dyssimulation: Reflexivity, Narrative and the Quest for Authenticity in 'Living History'* / R. Handler, W. Saxton. *Cultural Anthropology*, 1998. – №3. – P. 242–260.
16. Hart L. *Authentic recreation: Living history and leisure* / L. Hart. *Museum and Society*, 2007. – №5. – P. 103–124.
17. Hunt S. *Acting the part: 'Living history' as a serious leisure pursuit* / S. Hunt. *Leisure Studies*, 2004. – №23. – P. 387–403.
18. Long P., Robinson M. 2004. *Tourism and Cultural Festivals and Events: Marketing, Management and Evaluation* / P. Long, M. Robinson. Sunderland: Business Education Publishers, 2004. – 233 p.
19. Magelsson S. *Living history museums and the construction of the real through performance* / S. Magelsson. *Theatre Survey*, 2004. – №45.
20. Mason R. 2005. *Nation building at the Museum of Welsh Life* / R. Mason. *Museum and Society*, 2005. – №2. – P. 18–24.
21. Picard D., Robinson M. *Festivals, Tourism and Social Change* / D. Picard, M. Robinson. Clevedon: Channel View Publications, 2006. – 296 p.
22. Selwyn T. *The Tourist Image: Myths and Myth Making in Tourism* / T. Selwyn. New York: John Wiley, 1996. – 270 p.
23. Smith M. K. *Issues in Cultural Tourism Studies* / M. K. Smith. London: Routledge, 2003. – 195 p.
24. Urry J. 1994. *Cultural change and contemporary tourism* / J. Urry. *Leisure Studies*, 1994. – №13. – P. 233–238.
25. Wang N. 1999. *Rethinking authenticity in tourism experience* / N. Wang. *Annals of Tourism Research*, 1999. – №26. – P. 349–370.
26. Walsh K. *The Representation of the Past: Museums and Heritage in a Postmodern World* / K. Walsh. London: Routledge, 1992. – 212 p.